

Софийски университет „Свети Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
Специалност Славянска филология

Ирена Иванова Манкова

ФОРМА НА ОБРЪЩЕНИЕТО В ЧЕШКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в
област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално
направление 2.1. *Филология*, докторска програма *Славянски езици (чешки
език)*

Научен ръководител:
проф. Маргарита Младенова

София, 2018

Дисертационният труд на тема „Форма на обръщението в чешкия и българския език“ е обсъден на заседание на Катедрата по Славянско езикознание на Факултета по Славянски филологии към Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – София, 27.11.2018.

Дисертационният труд е с обем от 172 страници и се състои от увод, две глави, изводи, заключение, приложение и библиография.

Състав на научното жури:

Председател:

Членове:

Публичната защита на дисертацията ще се състои на открито заседание на журито на

Съдържание на дисертацията:

УВОД.....	5
ПЪРВА ГЛАВА. Ядро на функционално-семантичното поле на обръщението.....	8
1. Морфологичната категория падеж.....	8
1.1. Част на речта	8
1.2. Научни становища относно категорията падеж.....	10
1.2.1. Класическата руска школа и теорията за падежната многозначност	10
1.2.2. Роман Якобсон и неговият принос в търсенето и намирането на общото значение на падежите.....	11
1.2.3. Вокативността сред падежите.....	12
1.2.4. Съвременни дефиниции за падеж.....	13
1.3. Вокативът в славянските езици.....	15
2. Падежите в българския език.....	19
3. Падежите в чешкия език.....	22
4. Вокативът в другите славянски езици.....	23
4.1. Звателният падеж в старобългарски език.....	23
4.2. Звателният падеж в съвременните славянски езици.....	26
4.2.1. Вокативът в източнославянските езици.....	26
4.2.2. Вокативът в западнославянските езици.....	28
4.2.3. Вокативът в южнославянските езици.....	30
5. Вокативът в българския език.....	31
5.1. Статут на обръщението в българския език.....	32
5.2. Употребата на звателния падеж при имената от женски род.....	33

5.3. Употребата на звателния падеж при имената от мъжки род.....	37
6. Вокативът в чешкия език	42
6.1. Статут на обръщението в чешкия език.....	44
7. Формални характеристики: сравнение на окончанията за звателен падеж в двата езика.....	46
7.1. Звателни форми на съществителните имена от мъжки род единствено число в българския и чешкия език	46
7.2. Звателни форми на съществителните имена от женски род единствено число в българския и чешкия език	51
ИЗВОДИ КЪМ ПЪРВА ГЛАВА.....	59
ВТОРА ГЛАВА. Периферия на функционално-семантичното поле на обръщението.....	61
1. Избор на обръщение.....	61
1.1. Значение на момента на говорене при избора на обръщение.....	62
1.2. Роля на адресанта при избора на обръщение.....	62
1.3. Значение на адресата при избора на обръщение.....	63
2. Обръщението като обект на социопрагматиката.....	65
3. Роля на референцията при избора на обръщение	67
3.1. Дефиниция за референция.....	69
3.2. Роля на референцията при избора на обръщение.....	70
3.3. Референтен срещу атрибутивен израз.....	71
3.3.1. Експресивни форми на обръщението	72
3.3.2. Пресемантизирани обръщения	78
4. Правила за вежливост при избора на обръщение	84
4.1. Универсални обръщения.....	85

4.2. Историзми при обръщенията.....	87
4.3. Обръщения съгласно военния устав.....	89
4.4. Обръщения по етикет.....	94
4.5. Обръщения по протокол.....	96
4.6. Обръщения в академична среда.....	99
4.7. В семейството.....	102
4.8. Обръщения на работното място.....	106
4.9. Изпускане на обръщението.....	109
5. Обръщения в номинатив.....	111
6. Употреба на членувана форма като обръщение.....	117
6.1. При съществителни имена.....	117
6.2. При прилагателни имена.....	118
6.3. При притежателно местоимение.....	119
7. Косвено обръщение.....	120
8. Употреба на обратни обръщения.....	122
9. Хипокористични.....	124
ИЗВОДИ КЪМ ВТОРА ГЛАВА.....	125
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	128
ПРИЛОЖЕНИЕ.....	133
БИБЛИОГРАФИЯ.....	167
ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА.....	172

Актуалност на дисертационния труд

Целта на настоящата работа е да представи типологично сравнение на формите на обръщение в българския и чешкия език. Спецификата на изследвания обект, от една страна, е така ярка, че не подлежи на съмнение, но от друга – провокира крайности в научните възгледи и за двата езика. В нашата лингвистична наука съществуват все още редица спорни въпроси, отнасящи се до характера и мястото на звателните форми в съвременния български книжовен език. Лингвистите не са единодушни към коя морфологична категория трябва да се причислява вокативът. Проблематиката, свързана с категорията звателен падеж, е актуална и на нея са посветени редица научни разработки. Въпреки това някои основни въпроси, свързани със звателните форми, остават все още недостатъчно добре изяснени, особено що се отнася до съпоставката между чешкия и българския език. Това е и причината да се спрем именно на този проблем. Неуточнената характеристика на обръщението изправя съвременната наука за езика пред по-различен проблем, свързан главно с употребата на този вид думи.

Подход към проблематиката

Опирайки се на теорията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните полета, разграничаваме ядро и периферия при обръщенията. Обикновено ядро на полето е дадена морфологична категория, а периферията представят всички останали езикови средства (лексикални, синтактични, акцентологични, морфологични средства в несобствена функция и други, наричани модификатори), изразяващи същата или сходна семантика. Функционалната граматика е приложима както при описанието на отделен език, така и при съпоставителните изследвания. Функционално-семантичните полета обикновено се назовават с абстрактно съществително име, производно от латинския термин на явлението, например модалност с ядро морфологичната категория наклонение, темпоралност – с ядро морфологичната категория време, персоналност – с ядро морфологичната категория лице, диатезност – с ядро морфологичната категория залог, квантитативност – с ядро морфологичната категория число (Бондарко по Куцаров 1999: 280). В този смисъл можем да твърдим, че обръщението във вокатив е ядрото на цялото семантично поле, тъй като вокативът е морфологичната категория, а всички останали

средства, използвани за изразяване на обръщение, са периферия, включваща номинативни обръщения, експресивни обръщения, косвени обръщения, междуметия, използвани за привличане на внимание.

Обект и методология на изследването

Методите, които използваме, освен класическия дескриптивен метод (наблюдение, идентификация, диференциация и типологизация на изследвания материал), включват главно съпоставителен, социолингвистичен и психолингвистичен анализ, тъй като сложната нееднородна проблематика на обръщенията според нас не само оправдава, а и изисква широк многопланов подход.

Ексцерпираният материал за проучване и анализ е събиран от художествени произведения на български и чешки автори и от телевизионни предавания. Ексцерпираме материал от чешката и българската художествена литература, като съпоставяме преводите и оригиналите от произведенията: „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“ на Ярослав Хашек и превода на романа от Светомир Иванчев, „Комендантът“ на Владимир Мацура и превода му от Маргарита Серафимова, „Мисия Лондон“ на Алек Попов и превода му на Давид Бернщейн, повестта „Балада за Георг Хених“ на Виктор Пасков и превода му на Владимир Кршиш, „Войната на таралежите“ на Братя Мормареви и превода на Людмила Кроужилова, „Боряна“ на Йордан Йовков и превода на Людмила Кроужилова.

Друг източник на езиков материал са телевизионните предавания: „Otázky Václava Moravce“ от ČT1 и ČT24 и „120 минути“ от БТВ. Те са избрани поради общата им тематика и формат, както и телевизионно време.

Първа глава

В първа глава на дисертационния труд разглеждаме ядрото на функционално-семантичното поле на обръщението, като за ядро смятаме морфологичната му форма, а именно обръщението във вокатив. За да стигнем до изводи за формата на обръщението, в първа глава представяме кратък преглед на научните трудове по въпроса за падежите като цяло и за вокатива като падеж в частност.

Въпреки различните становища по темата става ясно, че вокативът е един от падежите в системата на синтетичните езици, а остатъци от този падеж откриваме и в преобладаващо аналитични езици, а дори и при такива, принадлежащи към различни езикови групи като български, английски, турски, като се абстрахираме от разликите в изразяването им. Обърнахме внимание и на случаите, в които статутът на звателната форма като един от падежите е поставян под въпрос.

Становищата, които твърдят, че вокативът не е падеж, а форма, се обосновават единствено с липсата на каквито и да било негови синтактични функции в изречението, което остро противоречи с основните дефиниции за падеж – а именно изразител на вътрешноизреченските отношения и част от граматичния синтактичен модел на изречението. Употребата на вокатива дори бива сравнявана с тази на факултативния датив, като вокативът е поставян между незадължителните падежи и е смятан за поясняваща дума в изречението според някои автори (Грушински 2002: 203), но според други това е единствената възможност да се изрази адресатът в изречението, а в речева комуникация да се привлече неговото внимание. Тук приемаме като основна теорията, че вокативът е един от падежите и единственият, който посочва адресата, изисква вниманието му и насочва комуникацията към обекта на говоренето, въпреки субективността на акта на говорене. В този смисъл вокативът е единственият падеж, който има функцията да изразява адресата. Разглеждаме го като един от падежите поради наличието на установена склонитбена парадигма и в двата разглеждани езика (а и в повечето славянски езици) за мъжки и женски род.

В тази глава правим обзор на вокатива във всички славянски езици, за да можем най-качествено да определим и приликите и разликите между българския и чешкия. Става ясно, че вокативът има различна съдба във всеки език, дори и в сравнение с принадлежащите към една и съща група с него славянски езици: така например той липсва в руския и беларуския, докато в украинския е изцяло запазена категория. По същия начин в групата на западнославянските езици е запазен в чешкия и полския, за разлика от словашкия, където изцяло отсъства. В южнославянските езици отново срещаме различия, като в словенския вокативът не е жива категория, но в хърватския, сръбския и българския тя все още е запазила формите си. Тук обаче колебанието вокатив

– номинатив, което е характерно за всички славянски езици, пазещи този падеж, е най-силно.

Св. Иванчев твърди, че *„между именните форми формата на обръщението има най-богато модално съдържание. И това не е случайно, тъй като вокативът образува изречение и следователно съдържа максимум предикативност. (...) Докато падежът изобщо изразява определени отношения в изречението (наричани падежни), вокативът изразява тези отношения съгъстено, той сам образува изречение. Звателният падеж има много общо с именителния – той преди всичко назовава“*. Това е и причината в много езици да се наблюдава голяма формална близост между двата падежа. В множествено число обикновено няма разлика между номинатив и вокатив, като същото явление се наблюдава и при имената от среден род единствено и множествено число (Иванчев 1978: 212).

В първа глава обръщаме внимание и на специфичния статут на вокативните форми за обръщение към жена главно в българския, където тяхната употреба се смята за маркирана и емоционална. Прието е в българския да се използва номинативната форма вместо вокативната или в неофициалната реч да се замести с умалително-гальовната, като в чешкия и в двата случая се избира форма с вокативно окончание, тъй като категорията в чешкия е по-силно граматикализирана от тази в българския.

Можем да обобщим, че обръщението е знак за любезност, за учтивост, като тя се проявява на различни нива – фонетично, граматично, прагматично, социопрагматично, синтактично и т.н. Това обстоятелство опровергава твърдението, че вокативът е само граматическа категория, той е много силно прагматично обвързан и това влияе върху спецификата на употребите му. За разлика от проблемите в българския език, които причинява вокативът на имената от женски род, в чешкия тези форми са здраво утвърдени и, в случай че бъдат изпуснати или неправилно употребени, това означава единствено невладеене на езика и пренебрегване на нормите на съвременния чешки език.

Спорният въпрос за позициите и мястото на звателната форма на имената от женски род в българския език неминуемо води до сериозни проблеми за преводачите, особено когато става въпрос за превод от чешки на български. В ексцерпираните източници се наблюдават примери за опити на преводача да избегне употребата на

каквато и да било звателна форма в български, като замени словосъчетание с основна дума в женски род с друго в среден род. По този начин *milá dcero* в превода на Св. Иванчев става *чедо мое*.

Интересно е, че в чешкия език обичайно се употребяват формулите от типа *госпожо + професия* или длъжност, която лицето от женски пол изпълнява. За българския език подобна формула не е характерна, освен в случаи като *госпожо директор*. Затова Св. Иванчев е заменил в превода си тази формула с много по-често срещаната в българския език *госпожо + фамилното име*. Така *paní hostinská* (букв. госпожо гостилничарке) в превода е *госпожо Паливцова*.

И в двата разглеждани езика вокативът често бива отделян от другите падежи, тъй като служи за обръщение по време на комуникативен акт, като чрез избора му адресантът оценява адресата, но също и себе си, изразявайки например позицията си или отношението си спрямо другия (*pane doktore, můj Pavle, Alíku, náfuko, myšáčku, plavajzníku jeden, докторе, професоре, господин директор, шефе, идиот, идиот такъв*).

Втора глава

Във втора глава на настоящото изследване разглеждаме периферията на функционално-семантичното поле на категорията *обръщение*, като изследваме всички предпоставки, играещи роля при избора на обръщение. Установяваме, че еднакво важна роля за избора на обръщение имат адресатът, адресантът и речевата ситуация, а обръщението само по себе си дава информация и за трите компонента. Разглеждаме значението на речевата ситуация, като установяваме, че в общия случай изборът на обръщение се управлява от нея, като до голяма степен важи правилото, че в този процес еднакво значение имат адресатът, адресантът и моментът на говорене. Именно обръщението представя адресата като участник в някакво отношение спрямо говорещия.

Можем да обобщим, че съществуват редица фактори, когато говорим за избора на обръщение, като най-общо те са *възраст, социално положение, професия, звание*, а всеки от тях има различна роля и тежест при избора. Става въпрос за изрази от типа: *дядо поне*,

където нямаме предвид възрастта на духовното лице, *госпожо директор* – без значение на социалния ѝ статус на омъжена или неомъжена, където заеманата длъжност или професия оказва по-голямо влияние от факторите възраст или социално положение. За чешкия в електронното издание на помагалото по чешки език, съставено от Института по чешки език към Чешката академия на науките, се твърди, че длъжността има предимство пред академичните титли, тоест изрази от типа: *Vážený pane ministře, poslanče, rektore, starosto, předsedo, řediteli, jednateli, primáři, redaktore, plukovníku, majore, kapitáne, poručíku* са с предимство пред: *Vážený pane profesore, docente, doktore, inženýre, magistře*, като се обръща внимание, че по-ниски длъжности или титли не се използват в обръщение. Ако адресатът няма такава титла или длъжност, обръщението би следвало да бъде във формата: *Vážený pane Kučero*. Обръщение от типа *Vážený pane inženýre Nováku* не е обичайно, като същото правило важи и за имената от женски род (Интернет помагало 2017).

Можем да кажем, че в чешкия и българския език под влияние на западната култура се забелязва стремеж към скъсяване на социалната дистанция при разговор с непознат, като този процес ясно личи в избора на изрази като: *братле, брато, брат, vole, brácho* в силно разговорна жаргонна реч или като: *синко (или обратно обръщение), synku* в случай, че непознат/а възразен/а се опитва да помоли преминаващо лице за услуга, като скъсяването на дистанцията засилва илюзията в изказването, но подобно скъсяване на дистанцията е различно в различните сфери на общуване и се позволява до различна степен, като може да е едностранно или двустранно.

Разгледахме някои общи теории, според които винаги говорещият е този, който реферира, а не самият израз, или в други случаи рефериращ е изразът, когато говорещият го използва. Референцията изразява отношението на езиковия израз към понятийния обект, иначе казано, в по-тесен смисъл става въпрос за езиково назоваване на извънезиковата действителност. Според някои теории реферира винаги говорещият, а не самият израз, според други реферира изразът, когато говорещият го използва. Един и същи израз с един и същи референт може да се приеме различно в зависимост от говорещия, когато извънезиковите отношения между говорещите са различни, така например съпругата на президента може да го нарече *мили/ скъпи* и т.н., но всеки извън най-близкото му обкръжение е длъжен да се обръща към него, използвайки официално

обръщение (*господин президент, господин Радев, господин главнокомандващ, pane presidente, pane Zemanе*), а употреба на каквато и да било друга референтна стойност би била неуместна. Именно поради това можем да твърдим, че пълнозначните думи-обръщения служат като дескриптори, тъй като приписват значения и на референта, и на рефериращия и отношенията му към референта.

Именно в подкрепа на това твърдение за референцията се открие и проучването на ексцерпирания материал в нашето изследване, например в драмата „Боряна“ един и същи референт в едно изречение е назован: *Ей го Андрея! Бе, кмете, де се изгуби ти?*, докато в чешкия еквивалент в същия израз откриваме три названия на референта: *Tady je Andreja! Člověče, starosto, kam jsi zmizel?*. От избора на обръщение *кмете/starosto* можем да разберем не само каква е социалната роля на референта, но също и положението на рефериращия (в случая съгражданин). По това, че говорещия се обръща по малко име към висшестоящо лице можем да съдим, че двамата имат близки неформални отношения. Става ясно, че изборът на назоваване дава толкова сведения за референта, колкото и за говорещото лице – а именно живеещ в града на своя кмет и събеседник.

Отделено бе място и на правилата за вежливост. Всяка речева ситуация има свои правила на общуване, като най-общо те са разделени на официални и неофициални. Това разделение обаче е достатъчно, когато говорим за разликата между „ти“ и „вие“ формата, подбора на езикови средства и други. Но когато ни интересува изборът на обръщение, не можем да отречем, че има външни влияния, при които тази категоризация не е достатъчна, тъй като не всяко официално общуване има еднакви с другите форми на обръщения. Разгледахме различните правила, за различните ситуации в различните сфери на общуване, за да можем да определим и разликите в типовете при избора на обръщение.

Много често обръщението посочва не само социалния статус, но и пола и възрастта на общуващите. Б. Норман разглежда тези вокативни форми в началото на ХХ в. в Ленинград, като дава за пример обръщението към немлада и добре поддържана жена – *Дама!*, докато *Милочка!* може да бъде адресирано единствено към млада жена, а адресантът трябва да бъде по-възрастен (Норман 2009: 36).

Макар че в езика на народа звателните форми продължават да се използват без ограничения, постепенно езиковата мода, свързана със стремеж към учтивост и състояща се в замяна на звателните форми с общи форми, се разпространява, като обхваща собствените имена и от мъжки, и от женски род, а започва да се среща и при нарицателни имена (Първев 1978: 233). Например при обръщение в разговорната реч по-често се използва разговорната форма *госпожа*, вместо звателната форма *госпожо*.

Отделено е място и на т.нар. **експресивни форми на обръщението**, които служат за изразяване на отношение на адресанта към адресата. Много често те съдържат освен съществително с оценъчен елемент в значението си и показателно местоимение интензификатор, което словоредно стои след съществителното име, както е в случая с *оръфляци такива* (Ницолова 1986:120). В чешкия език подобен интензификатор е личното местоимение за второ лице единствено и множествено число: *ty/vy*. Налице са много примери от „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“: *vy mořské prase*, преведено като *морско свинче такива*, *vy kluci pitomí*, преведено като *хланица прости*, *vy uličníci – уличници такива*, *pitomci – идиоти такива*, *Vy pacholci – жалки разбойници*, *parchanti – мръсници такива*, *vy chlape pitomá – идиот с идиот*, *ty vole, ty zvíře jedno – дурак с дурак, животно такива*. Можем да кажем, че макар интензификаторите в чешкия и българския формално да се различават (употребяват се от морфологична гледна точка лични или показателни местоимения, повторения и инверсия на синтактично ниво), и в двата езика нуждата от тези помощни средства за придаване на сила на израза е еднаква.

Специфичен интензификатор в чешкия се явява междуметието *Ale!*, отговарящо на българското *Ех! Е! Их!Я!*. Това са изрази от типа: **Я, Павле! Ти ставааш мъж!**, преведен като ***Ale Pavli, z tebe se stává muž!*** или ***Остави, Борянке. – Ale Borjanko...*** Употребата на този интензификатор се различава от разгледаните по-горе примери с лични местоимения или повторение, тъй като не се употребява с квалификационно-оценъчни думи, а само с лично име и често пъти може да означава вид снизхождение/съчувствие. Спецификата на употребата на интензификаторите, а именно: местоимение или междуметие + лично име или нарицателно ограничава този вид обръщения до неформалните разговори.

Друг вид интензификатор за чешкия се появява на синтактично ниво при липсата на съгласуване между съществителното и прилагателното име, а именно примери като *лайнце непрокопсано*, преведено като *Spratku zasraná* или *Tu, gnušno niščožjestvo* като *Tu hnusný stvorení* (Лондон).

С термина **пресемантизирани обръщения** означаваме случаите, при които звателните форми се употребяват, без да имат функцията да привлекат вниманието на събеседник, вместо това са използвани като възклицания (напр. *боже, майко мила*). В чешката лингвистична традиция те обикновено са наричани „десемантизирани“ (Карлик, Некула, Русинова 1995: 235), но тук ги разглеждаме не като лишени от семантика, а по-скоро като изпълнени с ново съдържание. Като имаме предвид теорията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните полета, можем да разграничим тези форми като периферия за категорията на обръщението, тъй като става въпрос за несъщински обръщения, но морфологично можем да определим този вид думи единствено като звателни форми.

Въз основа на нашето изследване можем да разделим различните групи обръщения според правилата за вежливост. Основните групи са: универсални обръщения, историзми, съгласно военния устав, по етикет, по протокол, в академична среда, в семейството и на работното място, както и случаите, в които се предпочита **изпускане на обръщението** поради някакъв външен фактор. Изведени са формулите за всяка отделна група и са сравнени за двата езика. Силно впечатление прави именно изпускането на обръщението при преводите, а явлението е много по-характерно за българския в сравнение с чешкия. Направена бе и представителна диаграма на ексцерпирания материал, в която ясно се вижда тенденцията за изпускане на обръщението в българския език, без значение каква е формата му, като от ексцерпирания материал се забелязва пропускане на обръщение предимно при емоционални състояния и само в неформални разговори:

Резултат

Разгледани са и **косвените обръщения** в двата езика, като с този термин наричаме всички форми, които са непреки обръщения и се появяват предимно в условия на публично изказване, когато обръщението е повече към другите присъстващи и след това към този, който е пряко засегнат. Става въпрос за изрази от типа *Разрешете ми да благодаря на всички, които...*. С термина косвено обръщение наричаме всички форми, които са обръщения в трето лице, което формално не е участник в комуникацията, и се появяват предимно в условия на публично изказване, когато обръщението е повече към другите присъстващи и след това към този, който е пряко засегнат. Тоест това са речеви изяви, изразяващи непряко обръщение към адресата, а именно форми от типа: *Благодарим на госпожа Георгиева (120 минути)*, вместо *Благодарим, госпожо Георгиева*. Именно изразяването на адресата по описателен път наричаме *косвено обръщение*¹. Теоретично подобна употреба е възможна във всяка езикова ситуация, в която дистанцията между адресат и адресант е увеличена (умишлено или неумишлено), което е в разрез с основната функция на обръщението, а именно да съкращава дистанцията.

В периферията на функционално-семантичното поле на обръщението се намират и **обръщенията в номинатив**, чиято употреба е най-често ограничена до неформалната среда. Замяната на звателен падеж с именителен във функция на обръщение е характерно и за българския, и за чешкия, като в много от случаите не става въпрос за маркиран и

¹ В проучената от нас литература не се споменава за подобни изрази на обръщение и този тип „скрити обръщения“ не е бил категоризиран досега като отделна, макар и малка част на семантичното поле. С *косвено обръщение* назоваваме всички изрази-обръщения, косвено насочени към адресата

немаркиран вариант на едно и също обръщение в случай на дублетност, а само за употреба, произтичаща изцяло от речевата ситуация. Интересна е употребата на този вид обръщения в официална среда. В българския в наши дни подобна употреба се смята за неутрална, въпреки че е некнижовна, докато в чешкия вокативът е изискван в официална среда и всяко нарушение на граматичното правило се осъзнава като силно маркирано и присъщо единствено на неофициалното общуване. Обикновено в чешкия език се избира обръщение във вокативна форма, тъй като то се приема за книжовна норма. Пример, служещ за онагледяване на речевата ситуация, е употребата на звателна форма в словосъчетание. Ако искаме да се обърнем официално към господин Новак (*pán Novák*) е необходимо да предпочетем формулата *Vážený pane Nováku* пред *Vážený pane Novák*, тъй като обръщение от втория тип е характерно за общоразговорния чешки език.

Разглеждаме и случаите на употреба на **членувани обръщения** в основните групи: съществителни, прилагателни, местоимения, като този тип е характерен само за българския поради спецификата на граматичната категория положение. Членуваното обръщение може да бъде придружено и от съгласувано или несъгласувано определение: *моето момиче, детето ми, татковото дете*. „Членуваните имена обръщения могат да се появят при два вида синтактични условия: поради изпускането на второлично местоимение, към което членуваното име е приложение, и поради контаминация на изречение с подлог в трето лице с изречение с подлог във второ лице“ (Ницолова 1984: 58). Обръщенията, състоящи се само от членувано съществително име не са често срещани и са присъщи само на неофициалното общуване: *Vy, jednoroční dobrovolníku / Vie, школникът* (Швейк), като по-често са свързани с притежателно местоимение: *Tak vidíš, chlapečku / Видя ли бе, момченцето ми!* (Швейк).

Други обръщения, характерни само за българския, са **обратните**. Употребата им е много широко застъпена, като по-специфичното за тях е изключително високото ниво на близост, а от прагматична гледна точка – ограничен брой речеви ситуации, в които подобно обръщение е възможно, а именно: единствено в неформални разговори между роднини, и то в случай че обикновено адресатът използва това обръщение към адресанта. Явлението е често срещано, когато майка се обръща към детето си. Една от хипотезите за появата на тази форма е, че в рамките на съчетания като *пиленцето на мама* първата част

се изпуска и остава само *мама*, т.е. елиминира се обектът на притежанието, който е самият адресат, а се запазва само името на притежателя (Ницолова 1984: 59). Интересното е, че в устната реч освен в общата си форма тези обратни обръщения могат да са и в звателна форма: *мамо, маме*.

Същата употреба е възможна и извън термините за роднински връзки и служи за йерархизиране. Става въпрос за псевдороднински изрази от типа: *Кажми, лелю, какво искаш?*, когато жена говори на дете, без значение познато или непознато, например в магазина, или *ела, лелю, да седнеш* – в градския транспорт, като тези обръщения демонстрират близост и загриженост към детето.

Присъщи на неформалните разговори са **хипокористичните форми** на обръщението. Умалително-гальовните форми от личните имена се намират в периферията на лексикалната система на езика и образуват подсистема със своите специфични особености. Образуването на деривати от основната форма на името се наблюдава в редица езици и затова може да се определи като езикова универсалия. Хипокоризмите включват имена на домашни любимци или лични имена, като често са дидактивна или разширяваща се форма на дума или на дадено име, когато се използва като прякор или понятие за общуване.

В неофициално общуване на български в някои сфери, за които важно условие е официалното общуване с употреба на обръщение по формулата *господин/госпожо + фамилно име*, е характерна специфична употреба на обръщение с помощта на хипокористично фамилно име, например за името *Георги Фичев* бихме очаквали обръщение от типа: *Гошо, Жоро, Георги*, но вместо това в такава среда можем да срещем обръщението *Фица, Георги Чомбев – Чомба, Ивайло Попов – Попе* и т.н. В чешкия тази употреба е също често срещана, напр. *Vlastimil Brodský – Bród'a*, но и в двата езика става въпрос само за познати названия и тъй като имената са специфично явление за съответния език, при превод се предпочита запазване на пълната форма. Срв.:

— *Лъчезар Пантев* — каза треньорът (...) Да, да! ***Панта***, стани!

„*Lačezar Pantev*“, řekl trenér (...) „Skutečně! ***Panteve***, vstaň!“

Научни приноси на дисертацията

Теоретичният принос на дисертацията откривама основно в:

- Изграждане на стройна концепция за ядро и периферия на функционално-семантичното поле на категорията обръщение;
- Изграждане на концепция за ядрото на функционално-семантичното поле;
- Преглед на теоретичните постановки за морфологичната категория звателен падеж;
- Сравнителна характеристика на състоянието на падежа в двата езика;
- Определяне на статута на формите за обръщение в двата езика
- Разглеждане на ролята на референцията в двата езика

Практическият принос на дисертацията откривама основно в:

- Разделяне на различните групи обръщения според правилата за вежливост на основните групи: универсални обръщения, историзми, обръщения по служба, по етикет, по протокол, в академична среда, в семейството и на работното място, като са обобщети формулите за всяка отделна група и са сравнени за двата езика.
- Изследване и сравнение на интензификаторите и определянето им в двата езика
- Представяне и сравнение на употребата на номинативните обръщения и тези с роднинска връзка в двата езика
- Представяне на ново виждане за пресемантизираните, обратните и косвените обръщения

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- *Употреба на звателни форми като обръщение в чешкия и българския език* – В: Списание „Съпоставително езикознание“, кн. 3, 2016
- *Употреба на пресемантизираните обръщения в някои чешки и български произведения*– В: Филологически форум, кн.7, 2018
- *Правила за вежливост при избора на обръщение в чешкия и българския език* –

В: сп. „Български език“, 2018.

- *Употреба на експресивните обръщения в някои чешки и български произведения*
– В: сп. „Хомо бохемикус“, бр. 2–3, 2017.

БИБЛИОГРАФИЯ, ИЗПОЛЗВАНА В АВТОРЕФЕРАТА

Грушински 2002: Gruszczyński W., Bralczyk J. (red.). Słownik gramatyki języka polskiego. Warszawa, Wydawnictwo Szkolne, 2002.

Иванчев, 1978: Иванчев, Св. Една неописана употреба на членуваната форма (Към въпроса за формата на обръщението в български език). – В: Пашов, П. Помагало по българска морфология. Имена. Наука и изкуство, София, 1978, 212-222

Интернет помагало 2017: Ústav pro jazyk český AV ČR. Zkratková slova. Internetová jazyková příručka. [online]. Praha : Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, ©2008–2012 [cit. 3.12.2017]. Dostupné na: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=850>

Карлик, Некула, Русинова, 1995: Karlík, P., Nekula, M., Rusinová, Z. Příruční mluvnice češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1995

Куцаров 1999: Куцаров, И. Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис. Петър Берон, София, 1999

Ницолова 1984: Прагматичен аспект на българското изречение. София, Народна просвета, 1984

Ницолова 1986: Ницолова, Р. Българските местоимения. София, Наука и изкуство, 1986.

Норман, 2009: Норман, Б. Лингвистическая прагматика на материале русского и других славянских языков. Минск, 2009

Първев, 1978: Първев, Хр. Звателните форми на собствените женски лични имена – В: Пашов, П. Помагало по българска морфология. Имена. Наука и изкуство, София, 1978, 223 – 237